

Bijlagen¹

Bijlage 1

Steekproef

KiVa is in Nederland geëvalueerd met een zogeheten Randomized Controlled Trial (RCT). Het programma is gefinancierd door Onderwijs Bewijs Actieprogramma II. KiVa is geregistreerd in het Nederlands Trial Register (TC = 4065).

Om scholen te werven werd elke basisschool in Nederland ($n = 6938$) in de herfst van 2011 met een brief geattendeerd op deelname aan het onderzoek naar de effectiviteit van KiVa. Er waren 132 scholen bereid om mee te doen. Deze scholen werden vervolgens uitgenodigd voor de voormeting in mei 2012. Sommige scholen deden hier uiteindelijk niet aan mee, onder meer door gebrek aan tijd of voorzieningen (zoals computers) om kinderen de vragenlijst te laten invullen. In totaal waren 100 scholen in staat om de voormeting bij de groepen 4-7 (7-11-jarige leerlingen) af te ronden.

Met de gegevens van de voormeting heeft het Centraal Plan Bureau scholen bij toeval toegewezen aan de controleconditie ($n = 33$) of één van de twee interventiecondities (34 scholen in de KiVa-conditie en 33 scholen in de KiVa+-conditie; na de randomisatie besloot één KiVa+-school uit het onderzoek te stappen omdat ze liever tot de controleconditie behoorden). Voor de randomisatie is een geblokte gestratificeerde procedure toegepast, gebaseerd op een combinatie van de schoolgemiddelden op (1) de zelfrapportage van slachtofferschap van pesten (gemeten met de herziene Olweus Bully-Victim vragenlijst: Olweus, 1996); (2) de zelfrapportage van ouderschap van pesten (ook gemeten met de herziene Olweus Bully-Victim vragenlijst); (3) houding van leerlingen tegenover pesten (Rigby & Slee, 1991); (4) het welbevinden op school (Karna e.a., 2011). Daarnaast werd er bij de indeling in blokken rekening gehouden met de schoolgrootte. Elk blok in een zogeheten stratum bestond uit drie wat aantal leerlingen betreft vergelijkbare scholen met vergelijkbare scores op pestproblemen: de drie scholen met de grootste pestproblemen zaten in het eerste stratum, de drie volgende scholen in het volgende stratum, et cetera. Scholen uit een stratum werden vervolgens

1. Deze bijlagen horen bij Veenstra, R. (2014). Groepsprocessen bij jongeren: over pesten en ander probleemgedrag. *Kind en Adolescent*, 35, (2), 1-8.

bij toeval toegewezen aan één van de condities. Op deze manier werd geprobeerd om de verschillen in de condities bij aanvang te minimaliseren.

De 99 scholen zijn afkomstig uit alle Nederlandse provincies, uit plattelandsgebieden en (half)stedelijke gebieden. Van de deelnemende scholen heeft 58,6 procent een openbare grondslag. In Nederland is ongeveer 38 procent van de scholen openbaar, wat betekent dat bijzondere scholen ondergerepresenteerd zijn.

Data werden op drie momenten verzameld: mei 2012, oktober 2012 en mei 2013. Leerlingen vulden internetvragenlijsten in onder verantwoording van de leerkracht. De vragen in de vragenlijst werden gerandomiseerd, zodat de volgorde geen systematische invloed had op de resultaten. In de vragenlijst waren er voor leerlingen vijf filmpjes te zien waarin een professionele actrice uitleg gaf over het doel van de vragenlijst (onderzoek doen naar het welbevinden van kinderen op school), de manier waarop de vragenlijst moet worden ingevuld (inclusief een voorbeeldvraag) en een paar basisregels, bijvoorbeeld dat leerlingen niet met elkaar mogen praten tijdens het invullen van de vragenlijst en dat ze de antwoorden niet hoeven te bespreken. In deze filmpjes werd ook uitgelegd dat de antwoorden vertrouwelijk blijven maar dat de leerkracht feedback krijgt om ervoor te zorgen dat ‘alle kinderen met plezier naar school gaan’. Tot slot werd ‘pesten’ uitgelegd zoals geformuleerd door Olweus (1996).

Voorafgaand aan de voormeting (en voor nieuwe leerlingen voorafgaand aan de andere metingen) stuurden scholen een informatiebrief naar ouders. Leerlingen vulden de vragenlijst niet in als ouders geen toestemming gaven voor deelname aan het onderzoek (passieve toestemming).

Inhoud van de interventie

Scholing voor leerkrachten: *tweedaagse training* voorafgaand aan het schooljaar dat de school een KiVa-school wordt, waarbij de schoolleider, het toekomstige KiVa-team, de intern begeleider en leerkrachten die de KiVa-lessen gaan geven, aanwezig zijn; jaarlijkse *inscholing* voor nieuwe medewerkers op bestaande KiVa-scholen (in september); *KiVa-conferenties* die elke twee jaar worden gehouden, waar scholen worden geïnformeerd over de stand van zaken in onderzoek naar pesten met verdieping door workshops over diverse onderwerpen.

Ontmoeting tussen scholen: KiVa-teamleden ontmoeten elkaar twee keer per jaar bij ervaringsbijeenkomsten (intervisiegroepen) onder begeleiding van een KiVa-schoolbegeleider. Bij deze bijeenkomsten worden voortgang en ervaringen besproken, en kennis en informatie gedeeld.

Bijeenkomsten per school: Op de door het KiVa-team georganiseerde *kick-off bijeenkomst*, *teamvergadering* en *ouderavond* wordt met een interactieve presentatie uitleg gegeven over de theoretische achtergrond, opzet en opbouw van KiVa, en wordt benadrukt dat het belangrijk is om pesten en andere problemen bespreekbaar te maken en te signaleren. Het belang van samenwerking tussen het team (teamvergadering) en de school en ouders (ouderavond) wordt duidelijk naar voren gebracht. De schoolbrede kick-off bijeenkomst is bedoeld om het programma bij de leerlingen onder de aandacht

te brengen. Scholen kunnen zelf kiezen hoe ze dit vormgeven, bijvoorbeeld met een voorstelling, gezamenlijk lied of dansje dat op het schoolplein wordt uitgevoerd.

KiVa-lessen: De lessen zijn gericht op het werken aan groepsvorming, het bieden van een veilige leeromgeving en de preventie van pesten. KiVa wordt preventief ingezet. Het is een universele interventie waar voor elke klas, ongeacht de problematiek, de te behalen doelen gelijk zijn (als voorbeeld uit les 8, 'kinderen kennen verschillende manieren om pesten tegen te gaan'). In klassen waar pesten geen probleem is, kan een leerkracht volstaan met het eenmalig geven van de lessen. Als het pesten echter wel een probleem is, kunnen extra oefeningen worden ingezet om alsnog de doelen te behalen.

De lessen hebben aantrekkelijke, gevarieerde werkvormen, waaronder afwisselende oefeningen, discussies, groepsopdrachten en rollenspelen. In de lessen gaat het om kennisoverdracht, het oefenen van vaardigheden en het ontwikkelen van een positieve norm (we willen dat pesten stopt). Elke les wordt afgesloten met een KiVa-regel. Aan het einde van de serie lessen tekenen de leerlingen een contract dat bestaat uit alle regels die gedurende het schooljaar zijn aangenomen. De tien Nederlandse KiVa-regels zijn:

- 1 We doen aardig tegen elkaar en behandelen anderen met respect.
- 2 We maken er samen een fijne groep van.
- 3 We praten met elkaar (en gebruiken daarbij ik-taal).
- 4 We willen dat pesten stopt.
- 5 We willen dat ook verborgen pesten stopt.
- 6 We houden er rekening mee dat pesten heel lang pijn doet.
- 7 We zeggen tegen pesters: stop ermee.
- 8 We helpen gepeste leerlingen.
- 9 We lossen pesten als groep op.
- 10 We blijven ons houden aan dit KiVa-contract!

Bij de lessen hoort een computerspel waarin leerlingen met een door hen zelf vormgegeven karakter door een virtuele school lopen en daar opdrachten kunnen doen. Centraal staat hierbij het verwerven van kennis over pesten (*ik weet*), het leren van strategieën om pesten tegen te gaan (*ik kan*) en het toepassen van deze strategieën om pesten tegen te gaan (*ik doe*).

KiVa-hesjes: Surveillanten dragen in de pauze felgekleurde hesjes. De hesjes moeten als een preventieve maatregel worden gezien. De hesjes zorgen ervoor dat leerlingen makkelijker op een pleinwacht afstappen. Ze vergroten de zichtbaarheid. Dankzij de hesjes is het voor iedereen duidelijk wie aanspreekpunt is. Leerkrachten zien het zelf ook eerder als ze de hele pauze samen staan zonder zich te verspreiden.

Het *KiVa-team* voert de geïndiceerde interventies uit. Leerkrachten, leerlingen en ouders kunnen pestincidenten bij het KiVa-team melden. Als er sprake is van pestsignalen, houdt het KiVa-team een individueel gesprek met het slachtoffer. Als duidelijk is dat het om pesten gaat en niet om een ruzie of om plagen, wordt geprobeerd om het pesten in de groep bespreekbaar te maken en in de groep een oplossing te zoeken. Als dit niet mogelijk is, bijvoorbeeld omdat de sfeer in de groep niet veilig genoeg is, dan wordt een steungroep samengesteld. Aan die steungroep nemen zowel pesters als vrienden en neutrale klasgenoten van het slachtoffer deel. Aan de steungroep wordt door de leerkracht verteld dat een bepaalde klasgenoot (met naam genoemd) het niet

fijn vindt om naar school te gaan en dat hulp nodig is om het naar school gaan voor deze leerling weer aangenaam te maken. Aan de deelnemers van de steungroep wordt gevraagd om de komende week iets concreets voor de betreffende leerling te doen, bijvoorbeeld het geven van een compliment. Na ongeveer één week wordt er met de gepeste leerling geëvalueerd of de situatie is verbeterd. De uitkomst van dit gesprek vormt de input voor de evaluatie met de steungroep. De steungroep krijgt complimenten voor de geboden hulp en wordt aangemoedigd het goede gedrag voort te zetten en, indien nodig, met nieuwe voorstellen te komen, die weer na een week worden geëvalueerd. In de steungroep ligt de nadruk op vooruit kijken en niet op terug kijken. Pesters worden dus niet aangesproken op wat ze fout hebben gedaan maar juist gevraagd om een positieve bijdrage.

Als er sprake is van complexe problematiek of ingewikkelde groepsproblemen, kunnen de vaste KiVa-begeleiders ingeschakeld worden voor extra begeleiding. Er kan dan ook gebruik worden gemaakt van een netwerkadvies (zie www.sociaalnetwerkadvies.nl) om inzicht te krijgen in de sociale structuur van de klas (wie gaat met wie om?) en samen met de leerkracht de structuur van de klas te bespreken. Zo kan er met oefeningen uit de lessen worden gewerkt om groepjes te vormen van invloedrijke en populaire leerlingen die onder begeleiding aan het klassenklimaat kunnen werken.

Tot slot, het materiaal moet worden gezien als een middel om pesten tegen te gaan en niet als een doel op zich. Leerkrachten willen soms pasklare antwoorden om pesten meteen uit te bannen. Dat is echter te eenvoudig gedacht. Vandaar dat KiVa een schoolbrede aanpak is met talrijke componenten waarmee leerkrachten complexe pestproblemen beter kunnen aanpakken.

Metingen

Slachtofferschap van pesten is gemeten via zelfrapportage van leerlingen op de algemene vraag hoe vaak je sinds de kerstvakantie bent gepest? (Olweus, 1996). Die vraag heeft vijf categorieën: (1) Ik ben niet gepest; (2) Ik ben één of twee keer gepest; (3) Ik ben twee of drie keer per maand gepest; (4) Ik ben ongeveer één keer per week gepest; (5) Ik ben meerdere keren per week gepest. Dit item is de primaire uitkomstmaat van KiVa en is gebruikt in de analyses in bijlagen 2 en 3.

Analyseplan

In bijlagen 2 en 3 staan de vijf categorieën van slachtofferschap van pesten. Bij de voor- en nameting is getoetst of de controle- en KiVa-scholen verschillen in verdeling. Daartoe is een chikwadraattoets voor gelijkheid van verdelingen gebruikt.

Bij de nameting zijn een paar extra vergelijkingen gemaakt. De helft van de KiVa-scholen heeft de KiVa-lessen in groep 5 en 6 gegeven, terwijl de andere helft ervoor heeft gekozen om de KiVa-lessen ook in groep 7 en 8 te geven. Er moet dus rekening mee worden gehouden dat niet alle leerlingen op KiVa-scholen KiVa-lessen hebben

gekregen. Vandaar dat er ook een vergelijking is gemaakt tussen leerlingen op controlescholen en leerlingen die ook daadwerkelijk de KiVa-lessen hebben gehad.

Vervolgens is ook onderzocht wat de percentages per categorie zijn als gefocust wordt op KiVa-classes waar de lessen zijn afgerond (minimaal negen lessen gegeven – les 10 is een algemene afsluitende les), zie ook figuur 3.

Bijlage 2

In figuur 4 is gerapporteerd in hoeverre leerlingen werden gepest bij de voormeting. In de onderstaande tabellen zijn de percentages per leerjaar weergegeven. Vervolgens is het gewogen gemiddelde over de vier leerjaren berekend. Uit deze gegevens blijkt dat op zowel de controlescholen als KiVa-scholen 29,1 procent van de leerlingen werd gepest bij de voormeting. Bij alle scholen samen blijkt dat 10,8 procent maandelijks, 6,0 wekelijks en 12,4 (bijna) dagelijks werd gepest. Deze drie percentages zijn in figuur 4 vermeld. Het verschil in verdeling bij de voormeting tussen de controle- en KiVa-scholen is niet significant: $\chi^2(4, n = 9069) = 5,0, p = .29$.

Bijlage 3

In figuur 5 is gerapporteerd in hoeverre leerlingen werden gepest bij de nameting na één jaar. Uit deze gegevens blijkt dat op de controlescholen 18,8 procent van de leerlingen werd gepest (7,4 procent maandelijks, 4,8 wekelijks en 6,6 (bijna) dagelijks). Op KiVa-scholen werd na één jaar 15,1 procent van de leerlingen gepest. Als alleen naar de classes wordt gekeken waarin daadwerkelijk KiVa-lessen zijn gegeven, dan is het 13,8 procent. Indien de lessen ook zijn afgerond is het 13,4 procent (6,2 procent maandelijks, 3,1 wekelijks en 4,2 (bijna) dagelijks). Op de controlescholen was de daling 35 procent (van 29,1 naar 18,8 procent). Voor de groep scholen waar de KiVa-lessen zijn gegeven was de daling 51 procent (van 28,1 naar 13,8 procent). Wanneer de lessen ook waren afgerond bedroeg de daling 54 procent (van 28,9 naar 13,4). Bij deze laatste groep scholen blijkt dat de daling in de categorie maandelijks 42 procent is (van 10,6 naar 6,2 procent), bij wekelijks 48 procent (van 6,0 naar 3,1 procent) en bij dagelijks gepest worden 66 procent (van 12,3 naar 4,2 procent). Het verschil in verdeling met de controlegroep is voor alle vergelijkingen significant: $\chi^2(4, n = 9109) = 105,5, p < .001$; $\chi^2(4, n = 7717) = 119,1, p < .001$; $\chi^2(4, n = 5316) = 83,8, p < .001$.

Tabel 1 Percentage kinderen dat wordt gepest en de mate waarin, bij voormeting.

Scholen		Meting					
Controlescholen		T1 (n = 2992)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	ten minste maandelijks
Groep 4	652	42.8	24.4	13.0	5.1	14.7	32.8
5	786	41.7	26.2	11.3	5.9	14.9	32.1
6	760	41.7	30.7	9.5	5.5	12.6	27.6
7	794	47.2	29.0	10.7	6.3	6.8	23.8
Gewogen gem.		43.3	27.6	11.1	5.7	12.3	
(Gewogen <i>n</i>)		(1297.5)	(824.4)	(333.2)	(170.1)	(366.8)	29.1
KiVa-scholen		T1 (n = 6077)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	ten minste maandelijks
Groep 4	1485	38.9	24.0	12.7	7.5	16.8	37.0
5	1549	40.3	27.8	11.0	6.0	14.8	31.8
6	1534	46.4	27.7	10.1	5.9	9.9	25.9
7	1509	50.2	28.2	8.5	5.0	8.2	21.7
Gewogen gem.		44.0	26.9	10.6	6.1	12.4	
(Gewogen <i>n</i>)		(2671.6)	(1635.8)	(642.4)	(370.4)	(756.7)	29.1
Alle scholen		T1 (n = 9069)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	ten minste maandelijks
Groep 4	2137	40.1	24.1	12.8	6.8	16.2	35.8
5	2335	40.8	27.2	11.1	6.0	14.9	32.0
6	2294	44.9	28.7	9.9	5.8	10.8	26.5
7	2303	49.2	28.4	9.2	5.4	7.7	22.3
Gewogen gem.		43.8	27.1	10.8	6.0	12.4	
(Gewogen <i>n</i>)		(3966.0)	(2460.2)	(976.1)	(542.3)	(1124.4)	29.2

Tabel 2 Percentage kinderen dat wordt gepest en de mate waarin, bij nameting.

Scholen		Meting					
Controlescholen		T₃ (n = 2943)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	Ten minste maandelijks
Groep 5	641	49.8	23.6	10.1	6.6	10.0	26.7
6	767	54.0	25.8	8.0	5.6	6.6	20.2
7	769	59.3	24.1	6.8	3.9	6.0	16.7
8	766	65.5	22.8	4.8	2.9	3.9	11.6
Gewogen gem.		57.2	24.1	7.4	4.8	6.6	
(Gewogen <i>n</i>)		(1681.9)	(708.5)	(218.5)	(139.8)	(194.8)	18.8
KiVa-scholen		T₃ (n = 6166)					
Alle leerlingen							
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	Ten minste maandelijks
Groep 5	1459	56.8	23.1	8.8	4.7	6.6	20.1
6	1589	59.8	22.8	8.0	3.5	5.9	17.4
7	1540	66.1	21.8	4.5	3.2	4.4	12.1
8	1578	70.3	19.1	4.8	2.9	2.9	10.6
Gewogen gem.		63.3	21.7	6.5	3.6	5.0	
(Gewogen <i>n</i>)		(3900.0)	(1338.0)	(402.3)	(220.4)	(305.2)	15.1

Scholen		Meting					
<i>Met Kiva-lessen</i>		T3 (n = 4774)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	Ten minste maandelijks
Groep 5	1434	56.8	23.2	8.9	4.5	6.6	20.0
6	1564	59.8	22.9	7.9	3.5	5.9	17.3
7	947	67.8	22.1	3.8	2.1	4.2	10.1
8	829	72.6	19.4	3.6	1.8	2.5	7.9
Gewogen gem.		64.3	21.9	6.1	3.0	4.8	
(Gewogen <i>n</i>)		(3067.3)	(1045.5)	(288.8)	(142.0)	(229.2)	13.8
<i>KiVa-lessen afgerond</i>		T3 (n = 2373)					
	<i>n</i>	niet	zelden	maandelijks	wekelijks	(bijna) dagelijks	Ten minste maandelijks
Groep 5	916	57.8	22.7	9.1	4.0	6.4	19.5
6	895	61.7	21.6	7.8	3.4	5.6	16.8
7	332	69.3	21.1	4.2	1.8	3.6	9.6
8	230	74.8	17.4	3.5	3.0	1.3	7.8
Gewogen gem.		65.9	20.7	6.2	3.1	4.2	
(Gewogen <i>n</i>)		(1563.8)	(491.2)	(145.9)	(72.4)	(100.2)	13.4